

Uri kutyagolása a történelemben

Spiró György regénye, a *Fogság* (Magvető, Budapest, 2005) minden eddigi regényénél, pedig azok sem voltak „kisregények”, terjedelmesebb, a könyv is nagy formátumú, „testes”, 770 oldalas kötet, „nagyregénynek” mondta egyik bírálója, „amely alatt beszakadhat az asztal”.¹ Nyilván nem a súlya alatt, s nem is azért „nagyregény”, mert terjedelmes. „Minél szűkebben mérik, annál hatékonyabb az írás” – állapítja meg egy helyütt a regény hőse, akit „csak azok a távok érdekelték, amelyeken végig kellett kutyagolnia”, hogy milyen messze esik „Rómától Alexandria”, azt nem tudta, „mert a tengeren át nem lehet gyalogolni”. A súlyok és a távolságok másért fontosak, sem a regény értéke, sem a regényhős karaktere velük nem mérhető.

Azt kell tehát inkább megmondani, miért mondható „nagy” regénynek a *Fogság*, műfaja, tartalma, szemlélete, nyelvi és kompozíciós felépítése, hősenek/hőseinek bemutatása okán, vagy valami más miatt, például történelmszemlélete, világlátása vagy éppen eltérései folytán a mostanában, akár tartósan is időszerű irodalmi trendektől? „[E]gy tekercset többféleképpen is lehet olvasni” – mondja ugyanott a regény hőse. Aligha lehet minden fenti és nyilván egy sor más kérdésre se lehet egyértelmű választ adni, most csak – recepciója első adatai ismeretében – annyit, hogy a *Fogság* minden „nagysága”, telítettsége, sokfelé ágazó történetmondása, látszólagos hagyományossága ellenére olvasmányos mű, amit széles körű olvasottsága – több új kiadása jelent meg a múlt évi első kiadás óta – is bizonyíthat. De bizonyíthatja könyveinek és fejezeteinek is meggondoltnak tűnő tudatos felépítése és elrendezése. A regény négy könyvet tartalmaz, az elsőben a Rómától Jeruzsálembe vezető út, a másodikban Júdea, a harmadikban Alexandria, a negyedikben ismét

¹ P. Müller Péter: *A vaksi szemtanú*. Jelenkor, 2006/5. 550.

Róma a történések helyszíne. Ennyi látható időszámításunk első évszázadának földrajzából és világából, vagyis majdnem minden, ami akkor látható volt, a harmincas évek közepétől a hetvenesekig. Fontos erre odafigyelni. A világ a regény hősei számára ennyi és nem több, más szóval ennyi az egész világ, távoli földrészek és világok felfedezése még messzire van. A tengeren hajózni lehet, nem gyalogolni. Nem szűkre szabott, hanem olyan, amilyen, tehát teljes. Átkutyagolható. A négy könyv, a történet időben négy egymást követő helyszíne a regényhős „nevelődésének” négy szakasza. A regényhős életéből legkevesebb idő jut az utazásra Rómából Jeruzsálembe, kevés idő Júdeára, valamennyivel több az egykor volt világvárosra, majd legtöbb idő a római – a negyedik – könyvre, a hős életrajzának hosszú befejező szakaszára. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a *Fogság* csupán hősének életmenete, bár a történet egyetlen pillanatra sem veszíti őt szem elől. Az életrajzok sokaságából válik ki a hős életrajza, szülei, testvérei, saját családja, felesége, gyerekei, a vele közeli vagy távolabbi kapcsolatba kerülők, nők és férfiak, rabok és katonák, tudósok és írástudatlanok, cselszövők és vesztesek, leginkább csak vesztesek, ismerősök és barátok, ellenségek és semlegesek, segítők és akadályozók életrajzai között épül fel a hős életrajza. Még azt is hozzá kell ehhez tenni, hogy Spiró nem jellemzi, nem is írja körül regényének számtalan hőst, hanem mozgatja, cselekvés közben láttatja őket, amikor esznek vagy szeretkeznek, ütnek vagy ütés éri őket, megérkeznek vagy menekülnek, leggyakrabban beszéd közben mutatja meg őket, így megszólalásuk egyúttal jellemzésük is. Ezzel nem a realista hagyományok előtt áldoz Spiró György, ellenkezőleg, ilyen eljárással éppen azt bizonyítja, hogy nincsen jellem és alak a beszédétől függetlenül: a beszéd úgy alapít művet, hogy beszédében ragadja meg a hőst és a karaktert.² Vagyis a *Fogság* nem azért terjedelmes, nem azért „nagyregény”, mert sokat beszél benne az elbeszélő, netán a szerző fitogtatná benne széles körű olvasottságát és tájékozottságát, hanem azért, mert sokan élnek benne a nyelvvel, sokan szólalnak meg a lapjain, és sohasem egymástól függetlenül. Minden hőse a nyelvben él, és minden hősére nyelvében lehet ráismerni. Főként abban, ahogyan párbeszédbe lép másokkal, ahogyan magát a hős mások beszédében felismerhetővé teszi, és másokat a sajátjában. A hősök minden megszólalásából a biográfia jön elő.

Ezért időszámításunk első évtizede életrajzi lexikonának is vehető a *Fogság*. Császárok és porkolábok, hóhérok és hetérák, neves és névtelen rabszolgák, szegények és gazdagok, tudósok és csepűragók életrajzi adatai épültek a regénybe, mindazoké, akik – Spiró szerint – éltek vagy élhettek volna abban a nevezetes első évszázadban. Az életrajzok (és életek) sokasága a *Fogságban* és

² Spiró drámaírói gyakorlatának nyoma ismerhető fel prózaírásának dialogikus elrendezésében és felépítésében.

a regény polihisztorikus jellege, tudása a kor pénznemeiről, a pénzváltásról, az akkori bankok és bankárok üzelveiről, a fegyverzetéről, a viseletről, a szokásokról, előírásokról, a lakomák étrendjéről és az éhezés eseteiről, szabadságokról és tiltásokról, az örökösödési jogrendszeréről, mintha a már elhagyottnak vélt omnipotens elbeszélőt állítaná vissza régi jogaiába, holott szó sincs erről, mert Spiró nem él a mindentudás két alapeszközével, az előrejelzéssel és az olvasó megszólításával és beavatásával a regény világába. Olvasóját nem avatja sem a regény hőse, sem elbeszélője cinkosává, nem is szólítja meg, sőt mintha nem volna olvasójának történelmi, ókortörténeti, vallás- és művelődéstörténeti ismereteiről túl nagy véleménnyel, ezért mond el mindent, ezért tájékoztatja regényvilágának tényeiről és adatairól lexikonszerű alaposággal... Arra számít nyilván, hogy a jól tájékozott olvasó könnyebben követi a regény menetét, főként persze a hős és a hősök sokaságának döntéseit és elhatározásait fontos vagy kevésbé fontos, sorsot alakító élethelyzetekben. Előre- vagy visszajelzések és az olvasóval való cinkosság mellőzése helyett Spiró a hős és az elbeszélő a prózairásban igen ritka egyensúlyát építette fel a *Fogság*ban. A harmadik személyű elbeszélésben az elbeszélő legtöbbször uralja a hős nyelvét, míg az első személyű elbeszélésben az én uralkodik az elbeszélő felett. Spiró kettőjük között nyelvi harmóniát teremtett. Ezért a regény harmadik személyű elbeszélőmódja nem akadályozza az elbeszélőt a hős belső világának láttatásában. Erre kényszeríti a hős alakjának megrajzolása is: Uri vaksi, keveset lát a világból, csak külön erőfeszítéssel nézhet távolabbra, közelre azonban nagyon jól lát, mindent el tud olvasni, valóban mindent, nemcsak a tekercseket, hanem a mozdulatokat, a lépéseket, a változásokat, az éjt és a nappalt, a beszédhangokat... Azért teremtette meg Spiró regényének nyelvi felépítésében elbeszélő és hős egyensúlyát, hogy lehetőséget teremthessen a harmadik személyű beszédmód kiterjesztésére a vaksi regényhős belső világa felé. A *Fogság* harmadik személyben írott mondatai sokszor hangzanak úgy, mintha a hős, a hősök beszélnének. A beszédre, a szerzői és az elbeszélői közlésekre, a hősök beszéltetésére beállítódott regény ezáltal elkerüli mind a hagyományosan realista, mind a szöveget előtérbe állító posztmodern elbeszélői eljárások gyakorlatát, viszont fokozza a regény esztétikai hatástényezőit. Igen, valahol itt, ebben a különös és különleges elbeszélői beszédmódban mutatkozik meg legközvetlenebbül a *Fogság* poétikai újítása és esztétikai hatásmechanizmusa.

Olyan regény tehát a *Fogság*, amely mindentudásával, a hős és az elbeszélő egyensúlyba állításával, erős esztétikumával „foglalul ejtette” értelmezőit és bírálóit, de olvasóit is. Mert nem él a szövegszervezés sok fortélyával, mert minden mondata fontos közlést tartalmaz, adatokat, tényeket, állapotokat ír le, és főként azért, mert nem alkalmazza a történelmi, vagy kvázitörténelmi regények szokásos utalásait, allúzióit a jelenre, valami rajta kívülre,

ami nélküle is létező, bár nem tagadja, hogy a regény a jelenben íródott, nyelvét nem archaizálja, és formájával sem tapad rá felismerhető, vagy nehezebben feltárható elődökre és előképekre.³ Vagyis Spiró a *Fogság* történéseit, cselekményszálait nem úgy fűzte regénnyé, hogy minduntalan azzal törődött volna, a mondatokban és jelenetekben, akár a sorok között is a jelent olvassa, aki ma olvassa, hanem arra figyelt, hogy a regény szövegébe ne íródjon bele se felesleges, vagy annak látszó epizód, de még egy felesleges mondat se.

A regény hősének bemutatásával indul, és a hős halálával fejeződik be, mintha a regény elbeszélője a választott hős életrajzát mondta volna el csupán, egy esetlegesnek látszó, ám mindenképpen „problematikus” biográfiát időszámításunk első évszázadából. A regény hőse rövidlátó, aki élete végén egészen megvakul majd, ám ezért nem lát kevesebbet a világból, mint mások, akik jól látnak, csak másképpen lát, pontosabban, jobban a részleteket, s a részletek összeillesztésével az egészet is precízebben. Ezért mondható, hogy Uri világa inkább tényeket, adatokat, ismereteket közlő szavakból és ezek lenyomatából, nem magukból a tényekből és adatokból épül fel. Fontos körülmény, hiszen a szavakon nem lehet a tények „történelmi” igazságát, vagy a valóság-megfelelést számon kérni. A szavak a regényben kívül esnek a referencialitás minden próbáján. A nyelv nem múzeum, és a regény, az időszámításunk első évszázadának évtizedeit láttató regény nem múzeumi kiállítási tárgyakkal, hanem szavakkal dolgozik, a szavak jelentésével és történetével. Virtuális világot teremt tehát, fikciót és lehetőséget a beszédre. És nem is igazán lehet más, mint fikció, hiszen a múlt, például az Uri nevű örökösen kutyagoló regényhős életrajzának múltja is csupán lehetséges, csupán elképzelés; csupán elbeszélés és regény. De Uri életrajza nem azért „teljes” életrajz, mert hősének minden mozdulata, gondolata, érzése szóhoz jut („elbeszéléshez”) a regényben, sokkal inkább az őt körülvevő életrajzok sokasága folytán, amelyek közül nem különlegességével, hanem terjedelmével emelkedik ki az övé. A *Fogság* hőse nem „hősies”, az egész regény során egyetlen „hőstettet” sem hajt végre, ha csak a túlélés, a jeruzsálemi börtön, a júdeai száműzetés, az alexandriai pogrom, a római cselszövés hálójának túlélése nem jelent hőstettet. Így aztán Uri nem reprezentánsa a regény idejének, látja és ismeri, elfogadja és lázad ellene, de nem képviseli a kor szellemét, nem valami másnak, sohasem valami idegennek, az ő életétől függetlennek a nevében lép fel, életét nem az eszmék profetikus hirdetése határozza meg, esendő ő is, mint mindenki más, testi és szellemi alkata egyaránt a csetlésre és botlásra ítélte, s ebben a regény elbeszélője egyáltalán nem siet a hős segítségére. Nem oldozza fel, nem bünteti, de nem is segíti. Nem sűrűsödik alakjába mindaz, ami

³ Györfly Miklósnak (*Az élni akarás foglya*. Jelenkor, 2006/5. 457.) „a *Fogságról* Thomas Mann nagy történelmi regénye, a *József és testvérei*” jutott eszébe.

időszámításunk első századában létesült, alakult vagy veszett el. Ha a regény hőse nem képviseli a kor szellemét, akkor a regény sem képviselhet mást, mint azt, hogy regény, lehetőleg olvasmányos és ezzel együtt mai is, a szónak szó szerinti értelmében.

Azért sem tekinthető igazán történelmi regénynek a *Fogság*, mert a benne előállított történet és a történet hőse se nem profetikus, se nem képviselői, hanem kimondottan, sőt közvetlenül mai. Ezért nincsenek benne se utalások, se példázatok. Közvetlen „maisága” nyelvében érhető tetten: úgy „beszél” a *Fogság*, mintha éppen ma játszódna, mintha éppen ma élne a vaksi és örökösen olvasó meg kutyagoló Uri. Nehéz volna a *Fogságot* más, mondjuk valamilyen archaizálóan stilizált nyelven olvasni. Hitelét vesztené, és közönséges kalanddá tenné Uri életdrámáját, amely dráma fogságában cselekszik és beszél mindvégig. Apakapcsolatának ambivalenciája, az anyával szembeni ellenállás, a Jeruzsálembé induló küldöttségnek alig befogadott tagja, kívülálló a júdeai faluban, magányos olvasó és tanuló Alexandriában, magányos még az ottani szerelemre oktató fürdőben is, hányattatása, szegénysége és gazdagsága Rómában – mindez személyes drámájának történése csupán, ami azért nem végzetes számára, mert tudja, „[i]mádkozhat egyedül egy zsidó, attól még zsidó marad...”

A *Fogság* tartalmát Spiró az ókorból meríti, a Krisztus születése és halála körüli évtizedekből, amikor vallás születik, az egyistenhit vallása, amely „[i]rtóztató bajokat fog okozni” – morogta Uri, a regény egyetlen hőse, akinek egész életrajzát közli a regény. „Igen” – helyesel Urinak Kainisz, Uri beteljesülés nélkül maradt szerelme, a kor legokosabbnak mondott rabszolganője: „zseniális ötlet, hogy valaki, egy ember, feltámad, és arra kell várni, hogy ismét megjelenjen.” „Csak azzal lesz gondjuk, mondja a bekezdés végén Kainisz, hogy nem jön, nem akar jönni, és ők türelmetlenek, ez fogja szétzilálni őket.” Erre válaszolja Uri, hogy „[m]eg fogják oldani. Mindent meg fognak oldani, csak a hit megmaradjon. Ezentúl mindenről már csak hazudni fognak.” Ebben (is) kereshető a regény címének jelentése.⁴ A fogságba kerülés kezdetéről, szabadulást és szabadságot nem ígérő fogságról beszél a *Fogság*. Ennyiben mai és ennyiben abszurd is, amint abszurd a boldog Szüziphosz története.

⁴ „... a *Fogság* hőse olyan világban él, ahol az egyszeri tett és ember nemcsak hogy nem illeszkedik be egy világrendbe, de tökéletesen is értelmét veszti a gyilkos hatalmi játzmák örök körforgásában. Pedig Uri egyszerűen csak élni akar, semmi mást. Miért nem hagyják? Ez volna a »fogság«, amelyből senki emberfia nem szabadulhat?” – kérdezi Györfly Miklós. Hogy Uri tényleg „csak élni akar”, nem vitatható, csak az a kérdés, mit jelent számára az élni akarás. Létezés az időben, a maga idejében, vagy túlélést? Életének drámája nem a túlélés, hanem az „élni akarás” megfosztása a szabadságtól. Hányféle jelentése lehet vajon a *fogság* szónak?

Minden, ami az első évszázad óta az emberrel, történetével és világlátásával történt, a várakozás története, amely várakozás „irtóztató bajokat” okozott, és nincs rá kilátás, hogy e bajok orvosolhatók legyenek. Nem a jelen bajai ezek csupán, az évszázados múltaknak bajai is, ezért sem él Spiró allúziókkal és utalásokkal, nincs szüksége rájuk, regényének története, a regényben elmondott sok történet és epizód, a sok életrajz ezt az immár megmásíthatatlan – abszurd – tapasztalatot mondja megállíthatatlanul. Rómában akkor és az onnan időszámításunk első évszázadában belátható világban császárok jönnek és mennek, tirannusok és bohócok állnak a történelem színpadán, háborúk és pogromok dúlnak, olcsó – mint mindig – az emberélet, a halál sem drágább, és folyamatosan adózni kell úrnak és hitnek, életnek és halálnak, isteni és emberi parancsoknak; hatalmasok és mindenre elszántak élnek összefonódva bűnnel és erénnyel, nagy utazások és hadjáratok zajlanak, féltelmetes lakomák, rettenetes vérengzések, építkezések és rombolások; művek születnek és tűnnek el nyomtalanul, velük együtt népek és nemzetségek, vallások és királyságok. Működik a rabszolgapiac, és vannak törvények is, írottak és íratlanok. Tele van a világ, talán nem is lehetne telítettebb. Spiró György mindennek utánajárt, mindent elolvasott, amit két évezred irodalma és történetírása a korról, történéseiről, életrajzairól, mindennapjairól, hitéről és hiedelmeiről ez idáig összeírt.⁵ Eközben a legapróbb részletekre is odafigyelt, ételekre és étrendekre, viseletre és viselkedésformákra, szokásokra és előírásokra, a büntetés változataira, házassági és házasságon kívüli szokásokra, szerelmekre, szerelmi gyakorlatokra és a szerelem árusítására, a tanulásra és az olvasásra, közösségek születésére és kimúlására, gazdagokra és agrórszakadt szegényekre, a nyomor és fényűzés változataira, alakoskodásokra, erkölcsökre és erkölcstelenségekre, legfőképpen pedig a senkit sem kímélő konfliktusokra, gyors felemelkedésekre és bukásokra, az élet minden rezdülésére és mozdulatára. Valóban nem igazán volt akkoriban ára az életnek, de a halálnak sem volt ára, könnyen adták és vették, számtalan változata lehetett az erőszakos halálnak, méregpohár, lefejezés, feldarabolás, kötelező öngyilkosság, keresztre feszítés. Emlékezetes évszázad: ebben az évszázadban születik meg, vérrel átítatva, üszkösen és romokra építkezve az Európának nevezett történelem és eszme, ragyogást hirdetve az Európának mondott kultúra és tudomány. A napfényes görög antikvitás után a zajos és zsúfolt korszakváltó latin antikvitás együtt a zsidóság történetével, mitológiájával,

⁵ „Számptalan tekerics veszett el, amit Uri – vagy egy hozzá hasonló ember – olvashatott. A *Fogság*ban említett technikai és hadtörténeti művek sincsenek meg, de tudjuk, mi volt a témájuk. Elvem volt, hogy nem hamisítok, bár pontosan kétszer olyasmit is idézek, ami nincs meg.” – mondta Spiró egy beszélgetésben. Spiró György: *Fogság. Széjlegyzetek*. Magvető, Budapest, 2006

hitével és a szétszóródás tudatának, de szent helyeinek és szakrális rítusainak folytatásával meg kiépülésével is. Valójában ekkor, ebben az évszázadban esik anélkül, hogy tudatában lenne, mostanáig tartó és nyilván soha meg nem szüntethető fogságba az emberiségnek Európára eső része. Európa saját múltjának fel nem oldozható fogságában él. Tudom, a majd nyolcszáz oldalas regény nem fordítható le egyetlen mondatra, de nem fordítható le magának a könyvnek a címére sem, mégis a fogság olyan mértékben tartósított állapota az európai szellemnek és történelemnek, hogy a regény értelmezhetőségének kulcsa mégis benne található. Ezzel semmiképpen sem akarom azt mondani, hogy Spiró György regénye átfordítható, áttehető lenne az elmúlt évszázad botránys történetére, hogy a regénynek bármelyik jelenete azonosítható lenne ennek a botránynak valamely változatával, függetlenül attól, hogy könnyen rá lehet akadni közvetlen vagy közvetett megfelelésekre az időszámítás kezdetének évszázada és a múlt század történései között. Spiró az utalások mellett nem él se a példázódás, se a célozgatás amúgy olcsó eszköztárával. Rossz volna, ha a *Fogság* című regény csak ezekre a viszonylagos megfeleltetésekre menne ki. A történelmet a regény nem azért idézi fel, mert a máról akar ezáltal valami fontosat elmondani, hanem sokkal inkább azért, mert a létezés egyik kiválasztott szeletének deskripciójával figyelmünket a lét rejtélyére irányíthatja. Cervantes óta, többek között Kunderától is ezt hallhattuk, a regény mást sem tesz, tekintetünket a létezés titka felé fordítja, mert – Kundera szerint – a filozófia szakmává minősülve át megfelekedzett a létről. „Az időtlen örök jelen” – fogalmazott mostanában Esterházy Péter: ezt az időt mondja el, beszéli el történetekbe ágyazva a regény függetlenül attól, hogy a közvetlen múltba vagy a távoliba, esetleg a nagyon távoliba vezet is el olvasóját. „Legfeljebb erre van esélyünk”, mondja Esterházy, erre az „időtlen” és „örök” jelenre.

A *Fogság* is, Spiró György regénye, az európai regényírásnak erre a poétikai tapasztalatára és belátására játszik rá, alig tudom eléggé hangsúlyozni, mennyire meggyőzően és mennyire hitelesen. Hitelt érdemlően éppen azért, mert semmit sem hagyott figyelmen kívül, mert nem indulatokat és szenvedélyeket írt körül és „ábrázolt”, hanem mindent a részletek pontos leírására bízott. Nincs a *Fogságnak* egyetlen olyan mondata se, amely ne közölne valami fontosat, valami tárgyyszerűt, valami megfoghatót, valami használatban lévő dolog nevét, valami éppen születő, vagy éppen kimúló fontos gondolatot és eszmét. Regényében a tárgyyszerűvel telített mondatokkal sikerült megragadnia a két évezreddel ezelőtti életet, és éppen az életet, a mindennapit, a valóságost, és ezáltal hozni helyzetbe az „időtlent”, az „örök jelen” mint egyetlen esélyünket. Esterházy, mint Kundera Cervantesre hivatkozik, őt idézi, mégpedig nem a tőle megszokott módon, hanem pontos hivatkozással. Cervantes a *Don Quijote* „[e]lső rész kilencedik fejezetében” ezt írja: „...az

igazság, melynek anyja a történelem, az idő versenytársa, a cselekedetek le-téteményese, a múlt tanúja, a jelen intő példája, a jövőndő hírnöke.” Spiró is ezt írta meg a *Fogság* lapjain: az időtlen jelenben a múlt tanúságát, a jelen példáját, a jövőndő hírt.

Érdemes még egy pillantást vetni Urira, aki „[m]egpróbált kívülről nézni magára. Hunyorgó, résnyi szemű, hajlott hátú, vörhenyes szakállú, vörös-szőke hajú, korán kopaszodó fiatal férfi, az álla csapott és féloldalas, az orra kiugrik, az úton lefogyott ugyan, de a kicsi pocakját nem vesztette el, és a to-káját sem; bal füle eláll; fészkelődve ül, mert vagy a végbele fáj, vagy a dereka; lomhán kacsázva jár; álmában állítólag beszél, kiabál, vitatkozik; állandóan taknyos, köszörüli a torkát; nem lehetek valami épületes látvány, vonta le a következtetést. De mi rosszat lehet egy ilyen lehetetlen alakba belelátni?”

Uri kérdezi ezt önmagától, de megkérdezi az elbeszélőtől is, aki nagyre-gényének hőseül éppen ilyen vaksi, görnyedt hátú, kacsázva járó lehetetlen alakot választott. Jól tette, hogy Spiró elbeszélője (vagy a regény szerzője?) így választott. Éppen egy ilyen regényhős járhatta végig az utat Rómából Je-ruzsálemba, onnan Alexandriába, majd újra Rómába: az embert a történelem fogságába vezető utat. Uri büntetésből került a szegény júdeai faluba, ahol keményen felügyelnek rá, de keményen meg is dolgoztatják. Elesettsége mi-att asszonyi munkát bízna rá, együtt rostálja a falu asszonyaival a gabonát, de Uri munkájában nincs sok köszönet. Közben beszélgetnek az asszonyok egymás között és Urival, a szó a túlvilágra terelődik, aztán egy tekercsre, amit őriznek, de nem tudják elolvasni. Egy vándorpoéta hagyta a faluban. Másnap Uri olvassa és fordítja a falu nyelvére a tekercset; Hénokh könyvét.⁶ Korábban csak hallott a tekercsről, de nem ismerte, mert Rómában senkinél sem volt meg, „ha volt is, nem vallotta be, ilyesmit pedig a római közkönyv-tárak sose gyűjtöttek”. Fontos részlete ez a regénynek. Idézeteket tartalmaz a Hénokh könyvből, és az asszonyok meg Uri kommentárjait. Fordítás és kommentár tehát. Messziről talán arról is beszél a fejezet, hogyan kell a *Fog-ság* című regényt olvasni és érteni. Uri a tekercs fordítása és olvasása közben megkérdezi az asszonyoktól, „értik-e” a szöveget, a szöveg egy-egy szavát. Az asszonyok azt válaszolják, nem értik, erre Uri magyarázatba – „körül-írásba” – kezd, amire „[a] nők megadóan bólogattak, és várták, folytassa. Nem úgy tűnt, mintha a szöveg pontos megértésére vágytak volna. Mesét akartak hallani, a mesét nem kell pontosan érteni.” Annál is inkább, mert –

⁶ „Hénokh Matuzsálem atyja, mint a teremtés ötödik könyvében áll, és pontosan 365 évig élt. Járad volt az atyja, aki 162 évet élt. Isten úgy szólította magához, hogy Hénokh talán meg sem halt, akárcsak Illés, akiért tüzes szekeret küldött, mert Hénokh is anél-kül ment fel a mennybe, hogy meghalni látta volna bárki. Az ő fia, Matuzsálem 187 esztendő-t élt, ő lett Noé nagyapja. Így áll a Tórában...” (*Fogság*, 271.)

áll a regényben néhány bekezdéssel előbb Uri és a „többi zsidó” gondolata – „[í]gy áll a Tórában, és ha mese is, igaz mese, nem kell gondolkozni rajta”. A fikció, vagyis a regény befogadásának működését írja le itt Spiró György, ezzel együtt a saját elvárását is a regénnyel szemben. Ugyanitt írja le Uri belátását, hogy „[a] mesében előforduló szörnyűség nem az életé. Az életben nem igazán isszák egymás vérért az emberek, ám elképzelni pompásan képesek”. Mégis, amit olvasnak, amit hallanak, valóságnak vélik, és azt kiáltják, „ez így lesz, ez így igaz”. Hénokh könyve fordításának hallgatói, a tűző napon rostáló asszonyok felkiáltásai hangzanak így. Ugyanúgy, mint a hermeneutika mesterének szavai: „így igaz, így létező”: „Ebben az is benne foglaltatik, amit a korai barlangrajzok képrvarázslása vagy a prehistorikus korból ránkmaradt plasztikai alkotások jelentenek, más oldalról a mitikus világ mondakincse, amely a rendelkezésünkre álló irodalmi hagyomány mögött meghúzódik, és a távolban ködbe vész. Mindnyájukra érvényes az a bizonyos »Így van«, amiről a műalkotásokat »helyesen« fölismerjük.”⁷ Helyesen ismerték hát fel a júdeai szegény falu gabonát rostáló asszonyai Uri fordításában a Hénokh könyvét mint műalkotást, hiszen ők is azt kiáltották: „ez így lesz, ez így igaz”? Persze, hogy helyesen ismerték fel, még akkor is, ha a mesét nem értették pontosan, hiszen a mesét, a műalkotást, a regényt „nem kell pontosan érteni”. A *Fogság*ot, Spiró György regényét sem kell „pontosan érteni”. Érteni azonban kell. A rostáló asszonyok is értették a Hénokh könyvét, hiszen a szöveget Uri fordításában saját nyelvükön hallgatták. A fordítás értelmezés is egyúttal, egy lehetséges interpretáció, ami közvetítés. Közvetítés a *Fogság* is, amely mögött „az ősi mitikus világ mondakincse” húzódik meg. Ám nem vész ködbe, inkább felsejlik, előjön, előáll: „A lét a keletkezésből kijőve mutatkozik.”⁸ Ezért tekinthető a Hénokh-fejezet útmutatónak a *Fogság* olvasásához, egyúttal Spiró György irodalom- és műalkotás-szemléletének regénybe írt, ha úgy tetszik, képpé formált közlésének. Nem kell föltétlenül a szerzők önmeghatározásait követni, de mellékesnek sem szabad tekinteni őket, félrevezethetnek ugyan, de azt sem lehet elhallgatni, hogy az írás mögött valamilyen szerzői szándék húzódik meg, még akkor is, ha a műalkotás előjöttével, de az idő múlásával „a távolban ködbe vész”.

Éppen ezért, bár tartalmát a történelem határozza meg, a *Fogság* nem történelmi regény, ahogyan Kosztolányi Nérója sem történelmi regény. Spiróé sokkal inkább tekinthető a regényírás realista hagyományaira támaszkodó életrajzi, azaz fejlődésregénynek, esetleg kalandregénynek, bár a kaland nem pusztán Uri életrajzában, sokkal inkább olvasmányjaiban és élettapasztalataiban mutatkozik meg. Persze, hőséne „teljes” biográfiáját mondja el,

⁷ Hans-Georg Gadamer: *A szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994. 230.

⁸ Hans-Georg Gadamer: i. m., 246.

és „fejlődésének”, „nevelődésének”, intellektuális kalandjainak stációit meg problematikusságát.

A *Fogság* hőse, a római zsidó negyedben, a „túlán”-ban született és felnőtt Uri, teljes nevén Gaius Theodorus, immár római polgár, mert nagyapjának jogában állt, és kiváltotta magát a rabszolgaságból. Az, hogy római polgár, bár zsidó, sokszor jelent számára előnyt és kedvezményt. Uri szabad polgárként Rómában született, ott is nőtt fel, és Rómából Jeruzsálembe vándorolt. Mire számít Jeruzsálemben? És mire Alexandriában? „Róma csak a nagyvilág közepe, de Jeruzsálem az Istené: a zsidó világ közepe, a Kiválasztottak Szent Városa, s mert Egy az Isten, az egész Teremtésnek is középpontja ekként. És ő el fog oda jutni.” El is jut Jeruzsálembe, ám ott nem találja a „Teremtésnek” középpontját, és onnan Alexandriába kívánczik: „És ő el is fog oda jutni.” A tudás városába tudás- és szabadságvágya vezet. Nem a véletlen szerencse. Bár sohasem tudja meg, miért vetik megérkezése után nyomban börtönbe Jeruzsálembe, azt sem, miért szabadul, és szabadulása után mire való a fényűző fogadtatás, aztán meg miért a száműzetés a júdeai falu nyomorúságába, majd onnan, váratlanul és magyarázat nélkül miért Alexandriába... Valamikor Urinak majd rá kell döbennie, hogy csak részben ura a saját életének, útjairól, tapasztalatairól, szenvedéseiről és örömeiről mások döntenek, tőle függetlenül működő, szeszélyes hatalmi központok. Alexandriában, miközben olvas és tanul, itt fedezi fel a szerelmi gyönyört is, mindent befogad és elfogad, mindenben az újat, az ismeretlent tapasztalja meg. Megszerzett tudásával azonban nem sokat kezdhet a pogrom közepén, amikor a város görög lakói a város zsidó polgárait, a városi hatalom hallgatóságos jóváhagyásával ölik halomra. A pogrom a tudomány világából a véres leszámolások, árulások és nagy csalódások világába vezet, ahonnan az út ismét „a nagyvilág közepébe”, Rómába irányítja. Rómában, élettartama leghosszabb fejezetében sok mindennel foglalkozik, családot alapít, de nem sok öröme telik benne, közben sokféle mesterséget vált, volt kereskedő, kőműves, faliképek festője, csempéző, de egyben könyvtáralapító is, találkozik a nyomorral és a fényűzéssel, csalásokkal és bűnökkel, meg olvasottságának és nyelvismereteinek köszönve írnok és fordító, beszélgetőtárs, majd végleg megvakulva emlékeinek megírására készül, ám csak készül rá, írni már nem tud, tollba mondani meg nincs kinek, és végleg elmagányosodva, vakon, rég meghalt apjával társalogva az ágyán, önmagának is meglepetést okozva küzd az életéért. A tudásvágy vezette, és a véletlennek mondott ismeretlen erő irányította nagy kalandjának egyetlen szép emléke maradt, „a kicsi fekete lány”, akit a rostáló asszonyok között látott meg a júdeai faluban, száműzetése színhelyén, akit öregén és elhagyatottan, vakon – „[a]bból tudta, hogy felébredt, hogy nem látott” – még működő képzeletében felszabadít, feleségül vesz, aki gyerekeket szül neki, de úgyszintén – képzeletben – feleségül

veszi „azt a gyönyörű, kék szemű, szőke, sudár görög lányt”, akivel aztán boldogan él „a békés Alexandriában”. A valóságban nincs se kicsi fekete lány, se sudár szőkeség, se nyugodt élet a falujukban, se a békés Alexandriában: vesztéseiből épít magának szép életet a halála előtti napokban – a sziklát hiába görgető boldogsága... Boldog, mert nem élheti már meg az „irtóztató bajokat”, bár egész élete irtóztató bajok között zajlott. „Még mindig élni akarok, gondolta, és elámult.” A regény utolsó mondata ez: semmit sem zár le a mondat, mindent nyitva hagy, mert bizonyos csupán a halál, tudjuk egy másik írótól, a pogromok és történelem másik nagy ismerőjétől. Az idő múlik, az élet is elmúlik, a mondatok megmaradnak: ezt mondja a regény, ami azonban aligha tekinthető reménynek, még vigasznak se nagyon. Reménytelen és vigasztalan az időtlen jelen.

Függelék

Spiró György széljegyzeteit adta ki az író hatvanadik születésnapjára a Magvető Könyvkiadó a *Fogság*hoz. A *Fogság* megjelenésekor a mai magyar irodalom újabb nagy regényét, „nagyregényét” köszönthette az irodalmi közvélemény Spiró művében. A legtöbben, kritikusok és elméletírók, történészek és Biblia-szakértők, művelődés- és művészettörténészek majdnem egybehangozóan ismerték el a regény irodalmi, de egyben vallás- és kultúratörténeti értékeit. Legfőképpen persze az olvasók. A *Fogság* megjelenése óta több kiadást ért meg, jól fogy a könyvpiacon. Nem hirtelen fogyott el, hanem folyamatosan veszik. Ami arra utal, hogy olvassák is, mert – bár nem könnyű olvasmány, és nem is követi mindenben a regényírás mai irányait – felhívta magára a figyelmet, azokét persze, akik különben is érdeklődnek az irodalom iránt, de azokét is, akik a vallás, az egyház, a zsidóság, Róma, Jeruzsálem, Alexandria, a szentírás, a latin antikvitás világa felé fordítják érdeklődésüket. Ami kétezer évvel ezelőtt történt az ideológia és a politika, az állam és a birodalom, az írás és az olvasás térségében, mára sem veszített vonzerejéből. Miért üldögnénk és tűnődünk ki tudja mi felett, egy-egy római kori faragvány, oszlop- vagy épületmaradvány mellett? Nyilván azért, mert valami megmaradt számunkra, valami örökösen megújuló és változó tartalom a kétezer évvel ezelőtti történésekből. Spiró György is a múlt iránt így érdeklődők sorába tartozik. Eddigi regényeiben, a lengyel-tárgyú *Ikszekben*, a Megváltó szerepében feltűnő vilnai emberről szóló *A Jövevényben*, más műveiben is fontos szerep jut a történelemnek. A *Fogság* főszereplője a történelem, mégsem igazi történelmi regény, bár némely történéseinek felismerhetően vannak megfelelői a múlt század botrányos, tehát véres történetében, hanem sokkal inkább realista regény, amennyiben a realizmus a pontos leírások, megidézések és közlések közös neve, és nem pusztán a tények ellenőrizhetősége. De

realista regény annyiban is, hogy – maga Spiró mondja – „fejlődésregény, beavatási regény, kalandregény” – meg „ifjúsági regénynek” is vehető, „nem a szokványos értelemben persze”. Realizmusát csak erősíti Spiró meggyőződése, hogy „a legnagyobb szörnyűségeket mindig a valóság produkálja”. Ám ahhoz, hogy a valóság produkálta „legnagyobb szörnyűségek” leírhatók és elbeszélhetők legyenek, nem elég csak tudni a valóságtól, és ismerni képességeit. Nyelv kell hozzá, irodalmat teremtő nyelvi létesülés. Más szóval, nem a valóság, a nyelv alapítja az irodalmat, még akkor is, ha tudvalevőleg a képzelet nem talál fogást a „legnagyobb szörnyűségeket” produkáló valóságon. Ezért mondható, hogy a *Fogság* úgy történelmi és egyben realista regény, hogy benne nagyon sok kifogásolnivalót se vallástörténészek, se régészek, se az antik latinitás ismerői nem igazán találtak, miközben fikció persze, és meg is követeli olvasójától, hogy fikciónak értse. Éppen ez mozgatja az olvasó képzeletét, és tartja is fogva a regény világában. Ezért mondja Spiró, hogy „ha szabadon hagyom az olvasó képzeletét működni, akkor ő vonja le azokat a konzekvenciákat, amelyekből Uri – a *Fogság* fiktív hőse – a következő pillanatban cselekedni fog, és ha ugyanúgy teszi, ahogy az olvasó tenné, nyert ügyem van... Az ilyen befogadás aktív, és mélyebb nyomot hagy az olvasóban, mint amikor én közlöm, hogy mi is van a hős lelkében.” Nem keveset bíz tehát az olvasóra, és amit rábíz, se több, se kevesebb, mint az olvasó fogva tartása abban a különben nem igazán természetes és még csak nem is fáradság nélküli helyzetben, amit regényolvasásnak mondunk. Így sikerült Spirónak meggyőznie az olvasóját, hogy a történelmi regényt regénynek, ne történelemnek, és a realista regényt fikciónak, ne a valóság többé-kevésbé sikeres másolatának tekintse.

Spiró György új könyve „szélgjegyzeteket” tartalmaz a *Fogsághoz*. De nem szokványos értelemben vett „szélgjegyzeteket”. A szélgjegyzet ugyanis lapszélre írott, közvetlenül a szövegre, egy-egy bekezdésre, mondatra, szóra tett megjegyzés, magyarázat, észrevétel, vagy polémia. Másként a szélgjegyzet az irodalomértés elég gyakori műfaja is. Sokszor írnak bírálatot és vitacikket nyomtatásban megjelent írásokról szélgjegyzet formájában. A *Fogsághoz* írott szélgjegyzetei Spiró Györgynek nem ilyenek. Nem lapszéli jegyzetek, nem is megjegyzések, hanem részint kiegészítései a regény világának, részint pedig a szerző válaszai a regény előzményeire, megírására, lehetséges értelmezésére vonatkozó kérdésekre. A kötet Csontos Erika hosszú interjúját közli a *Fogság* szerzőjével. A beszélgetés közvetlenül a könyv megjelenése után készült, és először a *litera.hu* internetes újság közölte az elmúlt nyáron három folytatásban. Majd két részlet következik a könyvben Spirónak *Pilátus, a helytartó* című hosszú esszéjéből, amely „szinte egészében beépült a *Fogságba*”. Ezekben a részletekben mondja el Spiró, hogy „[s]ok évvel ezelőtt” kezdte érdekelni, „mi is történt kétezer évvel ezelőtt Jeruzsálemben. Jézus kereszt-

re feszítése olyan történeteket indított el, amelyek máig hatnak...” Majd így folytatja: „Eleinte regényt, majd drámát, majd ismét regényt akartam írni, míg be nem láttam, hogy ma nincs olyan dráma- vagy regényforma, sőt olyan új drámai vagy nagypróza formát sem tudok feltalálni, amelyben ennek a bonyolult történetnek legalább a fő szálai ábrázolhatóak lennének.” Az interjúban beszél arról, hogy akár a drámai, akár nagypróza forma keresése során „Jézus-regények tömegét” olvasta el, majd hozzáteszi: „általában borzalmasak”, mert „minden szerzőnek volt prekonceptiója”, és a történetben „a hitüket támogató” tényeket keresték, és ha rájuk találtak, „boldogan nem kutattak tovább”. Spiró másként járt el: tovább kutatott, mert kitért a prekonceptió elől, és elsősorban az érdekelte, hogy mi is történt, valóban mi történt Rómában, Jeruzsálemben, Alexandriában időszámításunk első évtizedeiben. Mindent elolvasott, amihez csak hozzáférhetett, sőt azzal is számolt, hogy, amit ma tényként kezel a régészet, a történelem, a filológia, azt holnapra újabb feltárások a feltételezések közé sorolhatják, akár meg is cáfolhatják. Ezért oly sok az idézet a *Fogság*ban. Fennmaradt tekercsek, korabeli szerzők, későbbi, de nem mai történészek szövegeit idézi közvetlenül vagy közvetve: „Elvem volt, mondja, hogy nem hamisítok, bár pontosan kétszer olyasmit is idézek, ami nincs meg.” Idézeteket, játékosan, hamisítani lehet, ahogyan mások szövegét, idézőjel nélkül, le lehet másolni, ám ezt nem lehet játékosan tenni. Hagyjuk, nem tartozik ide. Az azonban ide tartozik, hogy miként lehet a sok olvasás, a források utáni fáradhatatlan kutatás, a tömördek könyv és szöveg elolvasása nyomán összegyűlt tényeket és adatokat regénnyé formálni, vagyis úgy közölni a regényben, hogy ne váljanak ki a regény szövegéből. A történelmi, de talán nem csak a történelmi regényírás egyik alapkérdése rejlik ebben a nehézségben. Mindazt, amit Spiró a kétezer évvel ezelőtti történetekről, Rómáról és a római birodalomról, istenülő császárokról és névtelen csavargókról, Jeruzsálemről, a zsidóság hitvilágáról, templomokról és börtönökről, száműzetésről és megvilágosodásról, Alexandriáról, az ottani tudós tanárokról, a nevezetes könyvtárról, zsidók és görögök gyűlölködéséről, a zsidók lemészárlásáról megtudhatott, megpróbálta „emberi szituációkban, Urihoz – regényének hőséhez – tapadva elmondani, anélkül, hogy a cselekménytől független esszéket” kanyarítana belőlük. Két alapvető feltétele van az ilyen elbeszélői eljárás sikerének. Az egyik a „legtöbb történelmi regénynek az a furcsa, egyáltalán nem magától értetődő történet szemléleti alapvetése, hogy fiktív főhőst mozgat valaha volt valóságos közegben”. Uri, a *Fogság* főhőse ilyen „fiktív főhős”. Róla elég sokat beszéltem a regényről szólva, most csak annyit, hogy megpróbálták néhányan feltételezni, Spiró Uri alakját önmagáról mintázta. Tévesen, persze. A másik ugyanilyen súlyú feltétele a történelmi, fejlődés-, vagy kalandregény sikerének a regény anyagához tartozó elbeszélő alakjának és nyelvének feltalálása. Spiró „a hőstre tapadó, tőle

különböző, karakter nélküli, ám vele együtt érző mesélő” mellett döntött, „aki mellesleg egy-két félmondatban még azt is bevallja, hogy kétezer évvel később él”. Ám ennek nincs különösebb jelentősége.

A széljegyzetek a *Fogság*hoz közli még a regényhez felhasznált fontosabb könyvek jegyzékét, Keresztesi József kritikáját a regényről, valamint Róma, Jeruzsálem és Alexandria korabeli városképét: arrafelé járt Uri nevelődése és élete során, és arrafelé követi őt Spiró György, aki önmagáról azt mondja az interjúban, hogy „nem modern értelemben vagyok szerző, én egy alázatos pali vagyok, egy kódexmásoló – a művészet iránt vagyok alázatos, mert végtelenül tisztellem”.

